

ВІДГУК

офіційного опонента доктора філософських наук, доцента

Поповича Василя Михайловича

на дисертацію

ГОРОХОЛІНСЬКОЇ ІРИНИ ВОЛОДИМИРІВНИ

**«Демаркація секулярного / постсекулярного в сучасній релігійності:
філософський та богословський дискурс», подану на здобуття наукового
ступеня доктора філософських наук**

за спеціальностями 09.00.11 – релігієзнавство та 09.00.14 – богослов'я

Хоч терміни «секуляризація», «секулярне», «постсекулярне», так би мовити, перебувають у всіх гуманітаріїв «на слуху», однак справді комплексних теоретичних праць, спрямованих на їхнє осмислення – не так багато. Оскільки ж ці феномени багато в чому визначили і продовжують визначати світоглядне й ціннісне обличчя сучасного західного світу, то нетривіальна рефлексія над їхнім змістом – річ нагально потрібна. До того ж, український контекст функціонування секулярності / постсекулярності має певну специфіку, яка також потребує осмислення на тлі аналізу загальноєвропейських закономірностей їхнього співвідношення. І поза сумнівом, якість досліджень у цій царині безпосередньо залежить від готовності науковців збалансовувати конструктивні можливості ряду гуманітарних галузей. Серед них і богослов'я дедалі активніше виборює свої академічні права. Але головна суть навіть не у формальних академічних правах богослов'я, а в реальних евристичних ефектах, які можуть забезпечити і оновлена увага до історії богословських ідей, і вправне використання провідних надбань сучасної теології, що спирається на цілу низку дієвих методів та бере до своєї предметної сфери, поряд із традиційними, також і чимало нових тем, виявляючи готовність бути на вістрі гуманітарно-світоглядних реакцій на виклики сьогодення.

Має неабиякий потенціал конструктивний синтез ідей богослов'я та релігієзнавства і в аспекті осмислення феномена європейської релігійності, її варіацій та тенденцій еволюції в добу модерну і постмодерну. В цьому аспекті варта уваги така думка, висловлена дисертанткою у «Вступі»: «...Важливо осмислити: міру налаштованості християнських церков на живу й діяльну діалогічність як між собою, так і всередині спільнот (на горизонтальному та вертикальному рівнях); рівень сумірності секулярних та традиційно-християнських тенденцій в сучасній етиці та естетичній культурі й готовність церков діяльно впливати на актуальну соціальну оцінність форм їх вияву; відтворення справді місійної природи християнської спільноти через сотеріологічну, літургійну та праксеологічну активність; дійсний стан відкритості церков, їхньої громадянської релевантності та готовності брати на себе завдання ставати взірцем побудови солідаризованого громадянського суспільства відповідно до євангельських ціннісних горизонтів» (с. 27-28).

Ці та інші чинники незаперечно свідчать про високу міру актуальності дисертаційного дослідження Ірини Горохолінської, і вона коректно та ретельно це обґрунтовує і в самій роботі, і в авторефераті.

Справляє позитивне враження дедуктивно вивірена структура дисертації, формулювання мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження.

Перший розділ роботи містить цінний дослідницький матеріал, пов'язаний із систематизацією першоджерел з проблеми, а також осмисленням її в дослідницькій літературі світових та українських філософів, богословів, соціологів, релігієзнавців, культурологів, соціальних психологів тощо. У цьому розділі компетентно, з належною мисленнєвою культурою, дається огляд акцентів категоріально-поняттєвої бази дослідження; заповнюються деякі лакуни щодо витлумачення понять «секулярне», «секуляризація», «постсекулярне»; проектується конкретна функціональність міждисциплінарної настанови у витлумаченні цих явищ. А головне – відповідна ідейна канва «нанизується» на особливий,

спрограмований саме на основі авторського бачення, методологічний принцип ефективної синергії релігійного і гуманістично-світського елементів у соціумі та культурі. Причому йдеться не про абстрактну синергію як «мирне співіснування» релігійного і нерелігійного в соціумі, а про специфічну взаємодію релігійних і світських смислових мотивацій у змісті самої релігійності (явно – в наш час, а імпліцитно – і в усі попередні періоди європейської історії).

Другий, так би мовити, «історичний» розділ не обмежується лише власне історичними екскурсами в передумови секуляризації і секулярно / постсекулярної визначеності соціуму і суспільної свідомості. Істотним є саме те, що в цьому розділі дисертантка формулює групу своєрідних парадигм співвідношення світсько-гуманістичного і власне релігійного в ідейних надбаннях від стародавніх часів до сьогодення. Особливо цінним (і дещо, на перший погляд, незвичним) є виокремлення прообразів секулярності / постсекулярності вже навіть в Античності та Середньовіччі. І справді, відсутність цих термінів в ті епохи аж ніяк не значить, що не визрівали в межах і філософії, і навіть богослов'я відповідні ідейно-смислові моделі, які пізніше – закинуті у ґрунт сприятливих для їхнього вияву історичних епох – власне, й впливали на формування тих феноменів, котрі визначили постсекулярний формат релігійності.

Цінним є й здійснений аналіз множини теорій секуляризації. При цьому авторка мудро не абсолютизує жодну з класичних і посткласичних теорій. Натомість шляхом аналізу як валідності, так і обмеженості кожної з них висвітлює необґрунтованість характеристики релігійності і секулярності як нібито діаметрально протилежних екстремумів соціально-ціннісної свідомості. Дисертантка доводить паритетність дії цих феноменів і діалектику їхніх взаємопереходів, «варіативність» яких у різних теоріях секулярного і постсекулярного набуває своїх особливих акцентів.

Вагомим є теоретичний здобуток і третього розділу дисертації, де обмірковується суто богословська система координат діалектики релігійного / секулярного / постсекулярного. Важливими є виходи цього розділу на трансформації есхатологічного дискурсу сьогодення, висвітлення набуття ним потужної морально-мотиваційної якості, а водночас зорієнтованості конструктивних візрів постмодерної християнської релігійності на ціннісно-практичну вартість літургійно-сотеціологічних практик та значущість богословських рефлексій щодо цього. Здійснена Іриною Горохолінською класифікація течій сучасного богослов'я містить аналіз дозованості в ньому раціональності і містичності, догматичності й екзистенційності, трансцендентної зорієнтованості і живої соціальної резонансності. З опорою на аналіз досвіду сучасного богослов'я інтерпретуються і, так би мовити, «ідоли» богословського мислення та накреслюються можливі шляхи самоочищення богословського дискурсу від такого «ідолопоклонництва» й набуття богословською думкою принципової відкритості та здатності сучасних богословських ідей мотивувати інтенсивність смисложиттєвої практики особистості і спільноти. Тому й слушним є висновок: «Постсекулярне богослов'я, отже, перебуває на методологічному роздоріжжі, яке спонукає з одного боку, уважно рефлексувати щодо причин кризи богословської думки, а з іншого боку – це живлюще горнило народження і нових ефективних, релеватних тенденціям сьогодення ідей» (с. 300).

Четвертий розділ дисертаційного дослідження реконструює секулярно / постсекулярну єдність у сучасному культурному й соціальному житті. Тут осмислюються колізії сучасної європейської аксіосфери; здійснюється ціннісна рефлексія щодо конструктивних і деструктивних аспектів еволюції життєвої значущості морально-релігійної норми; обмірковується ряд аспектів прикладної етики; політико-громадянського життя; естетичної

культури; ціннісно-орієнтаційної і соціально-стратегічної ролі ідей політичної теології.

Канва дисертації справді демонструє єдність синхронічного і діяхронічного підходів у дослідженні. Її наукова новизна не викликає сумніву та чітко обґрунтовується й верифікується співвіднесенням концептів і гіпотез з реальним матеріалом історії ідей, історії соціуму та еволюції релігійності.

Сам принцип ефективної синергії видається новаторським і для релігієзнавства, і для богослов'я. Цей принцип, як пише дисертантка, «є методологічно визначальним задля чіткої концептуалізації феноменів секулярності і постсекулярності та виявлення динаміки їхньої кореляції. По суті, це означає синергію релігійного і світського чинників в релігійності. Ефективна синергія релігійного і світського має дві взаємопов'язані площини свого вияву. Перша – ідейно-методологічна, що передбачає міждисциплінарну взаємодію дослідницьких можливостей богослов'я, філософії і релігієзнавства для аналізу релігійності, яка є багатомірним як духовним, так і соціально-комунікативним феноменом; а також теоретичну координацію філософського та богословського дискурсів для віднаходження джерел як секулярності, так і постсекулярності в їхніх колізійних виявах. Друга площина – предметна – передбачає кристалізацію в конкретних виявах світогляду сучасної особи (на індивідуальному та соціально-діяльнісному рівнях) тих моделей і взірців взаємодії релігійних і світських інтенцій свідомості, котрі якісно характеризують сучасну релігійність й можуть сприяти збереженню в новітніх умовах християнської ідентичності як у літургійно-церковному, так і соціально-ціннісному вимірах» (с. 70).

Дисертація є зразком добротної методологічної культури релігієзнавчо-богословського дослідження. Авторка широко ерудована щодо комплексу першоджерел й аналітичної та критичної літератури, активно використовує вона і закордонні публікації. Відповідно до вимог зміст

дисертаційного дослідження належним чином апробований в монографії «Постсекулярність: філософські та богословські інтенції сучасної релігійності (Чернівці, 2019), фахових статтях в українських і закордонних філософських виданнях, доповідях на всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях. І з точки зору кількості, і в аспекті якості всі чинні в Україні норми щодо апробації результатів докторської дисертації Іриною Горохолінською дотримані.

Автореферат написаний чіткою, зрозуміло мовою і водночас адекватно концентрує в собі всі ключові теоретичні та методологічні засади дослідження, компресує його основні результати та практичну значущість.

Віддаючи належне всім згаданим і багатьом іншим теоретичним перевагам дисертації (а відповідно, і дослідницькій сумлінності та високій працездатності її авторки), водночас зробимо і ряд **рекомендацій**.

1. На наш погляд, античні аналогії секулярного і постсекулярного богошування притаманні не тільки проаналізованим у роботі давньогрецьким мислителям, а й – доволі виразно – вченню Епікура. Тим часом його, хоч і специфічна, але парадигмально значуща, концепція божественного світу і зв'язку з нею людини (а відповідно, і релігійності) взагалі не висвітлена у відповідному параграфі (2.1. «Кореляція релігійного і світського у філософському мисленні від Античності до Ренесансу»).

2. Дослідниця нерідко вживає терміни «ірраціональне», «ірраціоналізована релігійність» (наприклад, с. 5; 31) і пов'язує ці маркери із суворо догматизованою теїстичною релігійністю, беззастережно і буквалістично вірною церковній традиції. Не сперечаємося з виправданістю такого контексту розуміння. Але водночас звернемо увагу на те, що існує й альтернативна крайність такої світоглядної ірраціональності. А саме – маємо на увазі обмежено позитивістські та войовничо атеїстичні дискурси оцінки ролі та значення релігії і релігійності. Їхня ірраціональність виявляється в максимальному спрощенні, редукування всього комплексу життєвих і

соціальнокультурних ефектів релігійності і зведенні їх лише до певних деструктивних пізнавальних і соціальних наслідків. Тож дисертантці було б доцільно приділити окремий параграф (чи бодай тематичний блок) аналізу і критиці саме таких форм антирелігійної ірраціональності, зокрема, й проаналізувати українські контексти її функціонування впродовж 20 ст. Це б доповнило палітру варіацій дозованості секулярності / постсекулярності з огляду на ті чи інші типи соціальної реальності.

3. Було б ще більш функціонально, якби в четвертому розділі набули осмислення конкретні соціологічні дані, які свідчать про спад в останній час (2019 р.) в Україні прихильності до релігії і релігійності. Відповідні показники, за найновішими соціологічними дослідженнями (зокрема, центру Разумкова), повертають український соціум до того стану щодо цього, який фіксувався в домайданий період (2013 р.). Важливо б побачити в дисертації, присвяченій темі постсекулярного, аналіз конкретних чинників таких різких видозмін рівня релігійності в сучасній Україні і їхньої кореляції з соціально-політичними тенденціями. Розуміємо, що на момент завершення дисертації Ірина Горохолінська не могла мати у своєму розпорядженні найновіші дані соціологічних опитувань, але все ж відповідні тенденції можна було б релігієзнавчо спрогнозувати й осмислити, зважаючи на специфіку досвіду всього періоду буттєвості релігії в українському суспільстві доби незалежності.

4. Питання становища богословської освіти в Європі та Україні, хоч і частково зачеплене в дисертації, але потребує більшої концептуалізації і осмислення тенденцій видозміни облаштування освітнього процесу в богословських академіях і на богословських факультетах з огляду на специфіку постсекулярних тенденцій. Також предметнішої уваги варте і становище богословської освіти і науки в Україні і, отже, пошук відповіді, чи в сучасній Україні стан богослов'я (як науки та освіти) і ставлення до нього все ще перебуває в соціально-ціннісних умовах дихотомії секулярне /

релігійно-клерикальне, чи ж справді є підстави говорити про відчутні тенденції синергії – секулярне / релігійне / постсекулярне?

Але наголосимо, що ці рекомендації не знижують високих теоретичних якостей рецензованої дисертації.

Відповідно, є всі підстави вважати, що перед нами цілісна, самостійна, завершена наукова робота, цілком відповідна вимогам до докторських дисертацій, які окреслюються постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (з усіма діючими нині поправками до цього нормативно-правового документу). І мова, і стиль, а головне – методологічна культура і теоретична та практична значущість дисертації **«Демаркація секулярного / постсекулярного в сучасній релігійності: філософський та богословський дискурс»** є високими та евристичними. Наукова новизна її результатів незаперечна і справді нарощує масив релігієзнавчого та богословського знання. А значить, є всі підстави для висновку про те, що її авторка **Горохолінська Ірина Володимирівна** варта присудження їй наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальностями 09.00.11 – релігієзнавство та 09.00.14 – богослов'я.

Офіційний опонент:
доктор філософських наук,
доцент, завідувач кафедри
соціальної роботи та психології
Національного університету
«Запорізька політехніка»

/В.М. Попович/

Курьасей ФВ